

Entrevista a Modest Reixach (1931-2011)

Emili BOIX-FUSTER

Societat Catalana de Sociolingüística

Modest Reixach (1931-2011) va morir el desembre anterior al tancament d'aquest número. Poc abans, i a través de correu electrònic a causa de la seva malaltia, vam poder fer aquesta entrevista al qui fou, sens dubte, un dels pioners de la sociolingüística al nostre país. Joaquim Torres, president de la Societat Catalana de Sociolingüística, publicarà un article *in memoriam* sobre la seva trajectòria a la revista *Estudis Romànics* de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquí sols podem recordar alguns trets de la seva vida per a contextualitzar una mica l'entrevista.

El seu volum *La llengua del poble. Una mesura de catalanitat. Estudi de sociologia lingüística i cultural* (Nova Terra, 1975), escrit el 1974, poc temps abans de la mort del *Caudillo*, resumeix, tal vegada més que cap altre, el seu pensament:

1. *El descobriment i l'entusiasme pel poder explicatiu que una sociologia de la llengua ben feta pot tenir per a les societats de llengua catalana: «La sociologia ha descobert que l'estudi de la llengua i dels seus usos es revela ple d'interès per al coneixement dels grups i de les societats»* (p. 13).

2. *L'afany per una sociologia de la llengua rigorosa. «A nivell empíric, fora d'uns comptats casos, l'aportació catalana a la sociolingüística ha estat dispersa, esporàdica i anàrquica. També d'escàs rigor científic i, sobretot, metodològic. Almenys des de l'angle de la sociologia»* (p. 14).

3. *L'afirmació de la pervivència social irrefutable de la catalanitat davant d'una llengua castellana sobreposada, forastera, sobrevinguda* (p. 290). El català, a la seva Osona natal, era «la llengua en la qual [el poble] s'expressa amb la més gran espontaneïtat, en la qual sap engrabiarse, plorar, riure, resar i estimar amb més naturalitat» (p. 290). *L'autenticitat*, un terme usat anys més tard per Woolard, és assenyala-da per la llengua.

4. *Manteniment de límits etnolingüístics en funció de la llengua habitual. «Aquesta integració lingüístico-cultural, inconscient sovint, però viva i operant, és la que*

ha originat la designació dels immigrants no integrats lingüísticament com a “castellans”. Hi ha dues categories de persones: catalans i castellans. Els primers són els qui parlen català, sense cap més referència al lloc o comarca d’origen. Els segons són els qui s’expressen en castellà sigui quina sigui la regió o província d’on provinquin» (p. 288).

5. *Les dificultats de la (re)catalanització en els àmbits econòmics.* «Per què la llengua catalana, escrita, públicament i privada, és tan reduïda en tot allò que fa referència a la producció i distribució de béns i de serveis? Per què l’economia s’ha plegat tan dòcilment a la superestructura i a la “contradicció” [castellanitzades] fins al punt de constituir-ne el bastió més sòlid d’ordre privat? És que les exigències del poder han estat més rígides en aquests camps o tal vegada és que el diner no té llengua, ni pàtria, ni terra, ni cultura?» (p. 294).

Ens resta el record d’un gran model de sociolingüista, rigorós i alhora bonhomíós (en la primera accepció del DIEC2: «condició de qui és un bon home»).

Emili Boix-Fuster (E. B.): *Quines són les teves arrels familiars i socials?*

Modest Reixach (M. R.): Vinc d’una família de petits propietaris rurals, cultivadors directes, trasplantada mitja dotzena d’anys abans del meu naixement a una petita ciutat a l’interior de la Catalunya Vella. El meu avi patern, per qüestions familiars una mica enrevesades, no va poder llegar al meu pare —que era l’hereu o primogènit— la masia i les terres on havia viscut i treballat tota la vida. Els avis materns eren masovers de pagès que obtenien algun ingrés suplementari d’un petit molí fariner de funcionament irregular o estacional on habitaven. Afincats a Vic pocs anys després de casar-se, el meu pare va treballar sempre més com a empleat de banca i la meva mare va fer tota la vida de mestressa de casa. Van tenir set fills força seguits. El primer va viure pocs dies i els sis restants vam ser pujats en les estretors de la Guerra Civil i el primer franquisme. Per complementar els migrats ingressos del sou patern, i com que la casa que havien comprat a l’exterior de la ciutat i on vivíem ho permetia, van recórrer a activitats domèstiques complementàries com el conreu d’hortalisses i la cria d’aviram, fonamentalment per a consum propi. Això fins que vam ser tots agambats. Malgrat la penúria del període, no ens van faltar mai les coses elementals.

E. B.: *Aquestes arrels ajuden a entendre les teves feines posteriors?*

M. R.: No sé si aquests orígens expliquen les feines que després he tingut, però sí que estic segur que m’han influït en molts aspectes. Un de destacat és que la situació de casa i el tipus d’educació que hi vaig rebre em van fer espavilar ja des de molt jovenet per guanyar-me la vida. Amb el treball personal i l’obtenció de beques em vaig poder sufragar el cost de la major part dels estudis, exceptuats els més elementals, és clar. Seria llarga i curiosa la llista de les feines amb què em vaig mig guanyar la vida mentre estudiava. Des de donar classes particulars i fer de monitor de colònies d’estiu, primer a Catalunya i de més grandet a Suïssa, fins a col·laborar tangencialment durant algunes vacances d’estiu en les feines agrícoles a casa d’uns oncles o fer d’ajudant ocasional

d'un ordinari comarcal. Una de les darreres i la més rendible, pintoresca i profitosa culturalment, va ser la de buscar en un arxiu notarial antic i prestigiós —la Cúria Fumada de l'Arxiu i Biblioteca Episcopals de Vic— tota casta de documents històrics sobre les branques familiars d'un aristòcrata una mica grillat que volia refer i ampliar l'arxiu familiar desaparegut en les convulsions de l'any 1936. En aquell cenacle privilegiat vaig conèixer i tractar de prop personatges rellevants en el món de la cultura com, per exemple, els historiadors Ramon d'Abadal i de Vinyals i Eduard Junyent i Subirà, i el periodista Manuel Brunet i Solà, entre molts d'altres.

Un altre tret relacionat amb els costums dels meus pares i amb les curtes estades a pagès fou l'afició a la natura i al seu coneixement. D'aquí va néixer més endavant la pràctica de l'excursionisme i d'altres esports relacionats amb la natura.

L'ambient religiós de la família, la ciutat i la postguerra van influir indubtablement en la meva entrada al seminari de Vic d'on, malgrat els horitzons i costums estrets de l'època, guardo molt bon record. Hi vaig viure i aprendre moltes coses, la més valuosa de les quals fou, sens dubte, la iniciació passiva i activa al món de la cultura, sense excloure —fet excepcional en aquella època— un cert cultiu de la llengua i literatura catalanes. Allà vaig començar a prendre consciència de l'opressió cultural que patia la cultura catalana. Recordo, per exemple, com el professor ens va fer irònicament remarcar que, en el llibre de text d'història de la literatura, Jacint Verdaguer i la producció literària catalana moderna només mereixien un brevíssim esment a peu de pàgina.

E. B.: *Com t'has format com a sociòleg i com a sociòleg de la llengua?*

M. R.: La meva formació de sociòleg, la dec en primer lloc a la Facultat de Ciències Econòmiques, Polítiques i Socials de la Universitat Catòlica de Lovaina (Valònia, Bèlgica). A l'Estat espanyol i a mitjan anys cinquanta del segle XX, la poca sociologia que es conreava era una barreja de filosofia, ètica i moral socials. No cal afegir que era una matèria considerada sospitosa de desviacionisme i mirada sovint amb recel per les instàncies politicointel·lectuals del franquisme. Vaig tenir la sort de poder obtenir una beca gràcies a l'aval de dos professors d'aquella universitat. Un d'ells era Jacques Lecerq, persona prestigiosa dintre i fora de Bèlgica en aquell moment i impulsora de l'École des Sciences Politiques et Sociales de Lovaina. Algunes de les seves obres i el contacte personal van contribuir a decantar-me pels estudis de sociologia i per la sociologia de la cultura i la religió en els cursos d'especialització. La sociologia de la llengua no existia encara ni com a ciència reconeguda ni com a assignatura. Crec que m'hi van predisposar favorablement dues circumstàncies tant o més vivencials que intel·lectuals. Una fou l'opressió violenta a què es trobava sotmesa la llengua catalana els anys cinquanta del segle XX. L'altra té a veure amb el fet que la meva estada a Lovaina va coincidir amb una etapa efervescent del conflicte metalingüístic entre flamencs i valons. En tant que català conscienciat i amb amistats i relacions tant flamenques com francòfones, jo també em vaig sentir interpel·lat per una situació progressivament conflictiva. La vivia diàriament al col·legi major on residia i a l'interior d'una universitat que impartia les classes en grups separats de flamenc i francès, dualitat que portaria una dotzena d'anys més tard a la creació de dues universitats amb el

mateix nom, però en dues llengües. Lovaina en aquell moment era una plataforma excepcional d'observació de moviments i conflictes socials interiors i exteriors. El lingüístic no era pas l'únic, però tampoc el menor. Vaig tenir de companys de classe els colombians Camilo Torres, futur capellà guerriller, i Gustavo Gutiérrez, un dels pares de la teologia de l'alliberament.

E. B.: *Quins sociòlegs han influït més en la teva formació?*

M. R.: Forçosament he de destacar clàssics com Max Weber, Tönnies, Lévi-Strauss..., però també Gurvitch, Raymond Aron, Frédéric Le Play i la seva escola amb L.-J. Lebrét *Économie et Humanisme*... Aquestes darreres referències em recorden un altre autor que em va ajudar particularment a passar de les grans concepcions teòriques als valors de la metodologia i la concreció. Es tracta de Paul F. Lazarsfeld. Hi vaig trobar una font abundosa d'informació i reflexió sobre els fets socials i llur mesurabilitat. També sobresurten en el meu període de formació William J. Goode i Paul K. Hatt. Amb ells em vaig iniciar en la metodologia de la investigació social.

A la sociologia de la llengua hi vaig arribar no a través de la lingüística com la majoria de sociolingüistes catalans que he conegut, sinó per la via de la sociologia de la cultura (E. B. Taylor, Talcott Parsons, Malinowski, Herder...) i de la religió (Max Weber, E. Durkheim, J. Wach, Peter L. Berger...). Entre els sociòlegs de la llengua que més em van influir, crec que he de mencionar, en primer lloc, però entre molts d'altres, Joshua A. Fishman, Uriel Weinreich i William Labov. No seria prou honest si no fes, també, una referència al que vaig aprendre ja força més tard d'alguns companys del nucli inicial del Grup Català de Sociolingüística (avui Societat Catalana de Sociolingüística): Lluís V. Aracil, Antoni M. Badia i Margarit, Aina Moll i Francesc Vallverdú.

E. B.: *El teu llibre més conegut tal vegada fou La llengua del poble (1975). Per què creus, com deies aleshores, que Osona és «un dipòsit compacte i robust de catalanitat» o «una reserva molt viva de llengua i cultura indígenes»?*

M. R.: Aquestes i altres expressions —que ara tenen un regust una mica *dépassé*— figuren en les conclusions d'aquest estudi sobre la llengua i cultura catalanes a la comarca d'Osona. El moment en què fou realitzat no té res d'anecdòtic, sinó que fou un tombant crucial. Estàvem a les acaballes de trenta-cinc anys de franquisme els efectes negatius del qual per a la llengua i la cultura catalanes s'havien anat acumulant en alguns aspectes fins a assolir nivells alarmants. Les conseqüències eren devastadores. Molts temien que fossin irreversibles. A més a més, els pobles i ciutats de Catalunya havien rebut durant aquest mateix període prop de dos milions d'immigrants castellanoparlants provinents, principalment, del centre i sud de la Península. La població autòctona era massivament analfabeta en la seva llengua i el paisatge lingüístic del país era àmpliament castellanitzat. Exceptuats alguns àmbits religiosos i culturals, la llengua hegemònica era de manera aclaparadora la castellana. Però l'estudi que acabàvem de realitzar mostrava que la llengua utilitzada espontàniament en tots els àmbits de la vida quotidiana i la que la gent volia veure més reconeguda, més ensenyada a les escoles, més utilitzada per les institucions, era la catalana. Ara diríem que l'aspiració de la

immensa majoria de la gent —moltíssims immigrants inclosos— era la normalitat lingüística del català. El 1974 es constaten dos fets sociolingüístics rellevants i reveladors: pràcticament tothom entén el català i una majoria aclaparadora el parla en la vida quotidiana. Aquest fet contrasta amb un altre: gairebé ningú no ha rebut mai cap lliçó de català a l'escola, però tothom voldria que el català hi fos ensenyat i que els seus fills el sabessin parlar, llegir i escriure. Constatacions d'aquest calibre i altres de semblants són les que em van portar a parlar de *catalanitat robusta i compacta i de dipòsit viu de cultura autòctona*. Resultava que, sota les cendres de la gran cremada, s'havia mantingut espontània i vigorosa entre el gran poble la lleialtat a la llengua i persistia amb vigor un caliu identitari revifat pels vents de l'últim franquisme i fins i tot esdevingut perceptiblement reivindicatiu.

E. B.: *Quina estructura social explica aquesta forta lleialtat lingüística, probablement extensible a altres zones de la Catalunya Vella?*

M. R.: L'estructura o estructures socials i mentals que expliquen el fortíssim grau de catalanització constatat deuen ser molt diverses. N'esmento algunes. Predomini absolut de població originària de la mateixa comarca i de comarques pròximes i semblants; transmissió generacional massiva i espontània del català; existència pràcticament a cada poble d'una certa entitat demogràfica —que goso situar entorn dels 2.000-3.000 habitants— de grups culturals, cívics, religiosos..., fortament sensibilitzats pel ressorgiment del país; influència general i profunda del clergat secular i no poc del regular, molt arrelat a la terra; herències culturals estretament relacionades amb el pairalisme, la tradició, la Renaixença i la petja d'homes il·lustres de gran projecció popular, com és el cas de Jacint Verdaguer; dispersió geogràfica o espacial de la població immigrada castellanoparlant i promiscuïtat escolar, laboral, veïnal... amb la gent del país. Entre les estructures mentals i simbòliques caldria esmentar les següents: percepció majoritària del castellà oral com a quelcom foraster, sobreposat, artificial; assimilació pronunciada de la llengua i cultura catalanes amb les actituds progressistes, avançades, europees, democràtiques; prestigi cultural del català percebut, per part de la població immigrada massivament no qualificada, com a llengua d'ascensió social. Tampoc no hem d'oblidar que en aquells anys de final de dictadura s'havia anat consolidant i difonent socialment l'aspiració al canvi polític, les ganes d'acabar amb la dictadura i tot el que representava d'opressió política, lingüística i cultural, mentre el franquisme, i més en l'àmbit comarcal i local, estava totalment desprestigiada. Ja he al·ludit fa un moment a una elit reduïda, però creixent, tant intel·lectual i artística com política i religiosa —no tant l'econòmica—, que es decantava militantment a favor de la cultura i llengua catalanes.

E. B.: *Has estat director una vintena d'anys de la Fundació Serveis de Cultura Popular (SCP), germana de la Fundació Jaume Bofill, que també vas dirigir poc abans de jubilar-te. Tens, doncs, una visió global de la societat catalana. Fins a quin punt som una societat desigual i fins a quin punt és veritat que cada vegada som més dependents de Madrid, que acapara els principals recursos financers i polítics espanyols?*

M. R.: Em plantejos dos temes gruixuts que no sé gaire com respondre en unes poques ratlles. Valguin algunes generalitats. Està fora de dubte que la societat catalana conté moltes desigualtats. En totes les societats se'n generen. En les competitives i tecnificades com la nostra encara més que en les tradicionals o arcaiques. El concepte de *desigualtat* tant es pot aplicar a les estratificacions existents dintre una societat com a la distància entre els extrems. Està plenament comprovat que aquests darrers anys en la societat catalana han augmentat les desigualtats en el doble sentit a què acabo de referir-me: ha esdevingut més complexa i s'hi han distanciat els extrems. La crisi actual ho ha acabat d'agreujar.

Les desigualtats, tant en positiu com en negatiu, tendeixen a concentrar-se, a assolir els índexs més elevats en uns mateixos col·lectius socials. En el seu aspecte negatiu, aquests col·lectius serien, per exemple, immigrants, persones grans, joves, dones, parats... Sovint es produeixen estructures acumulatives amb característiques interactives. Per exemple, ser simultàniament dona, gran i immigrada, o jove, immigrant i parat.

Hi ha desigualtats socialment irrellevants com el color del cabell o molt rellevants com el color de la pell, l'edat, el tipus de feina, el nivell d'ingressos o d'instrucció, l'estat de salut... Probablement la desigualtat més gran de totes és la d'oportunitats.

És veritat que en la nostra societat actual s'han produït darrerament molts avenços. Però no podem oblidar que aquest progrés pot engendrar noves desigualtats. Uns avancen o han avançat molt més o molt més ràpidament que no pas d'altres. La forta immigració extracomunitària a Catalunya incideix enormement en aquesta qüestió. En aquest punt, a més a més, no podem ignorar un fenomen que es produeix per primera vegada en la història de Catalunya. És la presència d'un gran nombre de persones sense papers, sense permís de residència i/o de treball i de tot el que se'n deriva, o sigui, privades de drets fonamentals, fet que deu constituir, avui a casa nostra, una de les majors desigualtats.

Quant a la segona qüestió sobre si cada vegada som més dependents de Madrid, jo hi respondria de manera matisada, però afirmativa encara que aquests darrers decennis s'estiguin produint moviments relativament contradictoris. Catalunya disposa d'unes atribucions —majoritàriament menors, tot s'ha de dir— com a conseqüència d'un procés descentralitzador encetat amb la recuperació de la democràcia i l'Estatut de 1979. Procés que a Catalunya mai no s'ha donat ni per acomplert ni per suficient. Prova d'això darrer és l'elaboració (2005) per part del Parlament d'un nou projecte d'Estatut més ambiciós, que les instàncies supremes de l'Estat han retallat amb extrema severitat. Els darrers anys, l'Espanya castellana emfatitza notòriament el seu discurs secular d'hegemonia i unitarisme, i s'oposa frontalment a reconèixer i respectar Catalunya i la voluntat dels catalans. Els pronunciaments formals de les Corts i el Tribunal Constitucional no són aliens a la revifada centralista, desacomplexada i desafiant, especialment perceptible en la majoria de tribunes polítiques, econòmiques, mediàtiques... de la revinguda capital del Regne. Assistim a l'eclosió d'un neocentralisme, encobert o descarat, tant de dretes com d'esquerres, que temps enrere semblava trobar-se en fase més aviat minvant. Tot això mentre es van multiplicant i

intensificant les dependències de l'exterior: econòmiques, polítiques, culturals, energètiques... En són exemples ben diversos les directrius recents de la Unió Europea, les agències de qualificació de crèdit, els diferents tribunals internacionals...

Tornant a la relació Catalunya-Espanya, voldria afegir que mai no havia percebut tan clarament com ara que m'he fet gran en democràcia, l'animadversió de l'Estat espanyol —com a tal i no només de les darreres dictadures— i la majoria de les seves institucions públiques i privades a la personalitat de Catalunya i, més en concret, a la llengua i la cultura catalanes. Conscientment o inconscientment ens ignoren, ens marginen, ens menyspreen quan no ens persegueixen. Jo també crec que a Catalunya va augmentant cada vegada més la sensació que el nostre futur va quedant reduït irremediablement a dues opcions: la desaparició progressiva de la nostra identitat com a nació o la independència política, en el benentès que aquesta segona tota sola tampoc no ofereix plena garantia de la nostra supervivència lingüísticocultural col·lectiva.

E. B.: *Vas dirigir durant sis anys el Laboratori de Sociologia de l'ICESB i la revista Perspectiva Social. Per què van plegar tant l'ICESB com Perspectiva Social?*

M. R.: Les raons són diverses. En destaco dues o tres. La primera i més important fa referència a l'evolució política del país. Tant l'ICESB (Institut Catòlic d'Estudis Socials de Barcelona) com la revista *Perspectiva Social* van néixer durant el franquisme quan no hi havia llibertat d'ensenyament ni de premsa. Tot estava intervingut, controlat per l'Estat i els seus tentacles. Només l'Església catòlica se n'escapava una mica. Un camp especialment vigilat era el que es referia a l'ensenyament i cultiu de les ciències socials per la sospita que podien difondre idees o doctrines polítiques, econòmiques i socials heterodoxes per al franquisme. En aquest camp com en tants d'altres, l'Església, si més no en alguns llocs com, per exemple, Catalunya, va fer una funció de suplència posant en marxa o acollint iniciatives civils que, sense el seu aixopluc, no haurien pogut existir o haurien estat obligades a funcionar amb la corda molt més curta. Com deus saber molt bé tu perquè el teu pare en va ser fundador, l'ICESB oficialment va néixer amb la finalitat de difondre la doctrina social de l'Església i aprofundir-hi. Aquest objectiu va facilitar que esdevingués gradualment un centre de formació social àmplia que atreïa gran quantitat i varietat de persones, que promovia la docència, la investigació, la divulgació i l'acció socials. Advinguda la democràcia i amb ella les llibertats bàsiques, ja no calia tant que l'Església continués mantenint certes institucions o activitats que, d'altra banda, trobaven un lloc més adequat en la societat civil, la universitat, els sindicats, els partits, la iniciativa privada... L'ICESB encara va continuar una colla d'anys després del final del franquisme i més n'hauria pogut continuar. El seu paper ja no era tan necessari, però continuava sent útil en el camp de la formació social.

Una altra raó o causa ben diferent de la seva desaparició fou la tendència conservadora i fins integrista d'alguns responsables eclesiàstics —Ricard Maria Carles, aleshores cardenal de Barcelona, n'és un paradigma— a suprimir, hibernar o desprendre's d'aquells organismes que, al seu parer, no perseguïen prou directament l'acompliment de la missió evangelitzadora de l'Església o no eren prou submisos a l'autoritat o doctrina eclesiàstiques.

Finalment, no podem oblidar que, per manca de mitjans personals i materials, però també de renovació, sensibilitat, ubicació i perspectiva, l'Església s'ha anat desprenent de molts organismes o serveis considerats perifèrics. I tal com estan evolucionant aquests darrers temps, se n'haurà d'anar desprenent de molts més, fins i tot de més centrals. Tal com l'hem viscuda o coneguda els de la meua generació, i malgrat encara moltes aparences, l'Església s'assembla a un comboi complex i heterogeni que no només va perdent vagons, sinó també força i velocitat, especialment en les etapes més recents del seu trajecte.

E. B.: *Com veus la recerca sociolingüística als països de llengua catalana?*

M. R.: La recerca sociolingüística catalana ha nascut i s'ha fet gran des d'una posició d'implicació i autodefensa. No som l'únic cas al món, evidentment, però sí un dels més significats. La preocupació per la situació social i el millorament de les perspectives de futur de la nostra llengua han presidit insistentment la recerca, sobretot fins a finals del segon mil·lenni. És una orientació que ha produït una sèrie de conseqüències, la més transversal de les quals és la que podríem anomenar *anàlisi de les absències i les presències*. El grau de coneixement i, sobretot, d'ús del català ha estat reiteradament objecte d'observació general o d'escrutini rigorós tant respecte al conjunt de la població com en àmbits o sectors més específics, que van del geogràfic al generacional, de l'autòcton a l'immigrant, del privat al públic, del formal a l'informal, de l'oral a l'escrit, del carrer a l'acadèmia, de l'empresa o l'economia a la política, de l'administració de justícia als mitjans de comunicació, el cinema i la publicitat... L'interrogant implícit o explícit és gairebé sempre el mateix: el català avança o retrocedeix, en quins àmbits i en quines funcions es produeix un o altre moviment, amb quin ritme. No sé si hi ha cap més llengua que hagi estat sociogràficament tan observada com la catalana. Deu ser segurament perquè la seva situació social als Països Catalans és tan complexa, des d'una relativa normalitat a una marginació residual. Sense deixar de ser una llengua minoritzada, ha conservat o (re)conquerit grans espais quantitius i qualitius de coneixement i d'ús. Però també n'ha perdut.

Em demano, a vegades, si tanta quantificació no ha restat energies a altres aspectes més qualitius de la recerca bàsica, aplicada o empírica. L'abundància sociogràfica i demolingüística potser no ha estat prou enriquida per una elaboració teòrica tant de conceptes com de mètodes apropiada a la nostra singularitat. Sense voler ignorar ni menystenir aportacions teòriques valuoses fetes des de la sociolingüística catalana, no sé si hem aprofundit i ubicat suficientment temes cabdals com l'estructura social i la llengua, les relacions entre llengua, poder i comunicació, els mecanismes de transmissió intergeneracional i d'integració lingüística, els continguts simbòlics, les ideologies i les actituds, els sentits o significats socials de la substitució lingüística, les implicacions antropològiques i psicològiques de la minorització... En el camp de la metodologia trobo a faltar més progressos en l'observació objectiva, per exemple, mitjançant l'ús de les noves tecnologies, les històries de vida o les entrevistes en profunditat. D'altra banda, cal reconèixer que, a més de constatar, discutir i lamentar tantes absències i celebrar algunes presències, s'han fet veritables avenços en l'elaboració de pro-

postes de remeis, mètodes i instruments: drets lingüístics, polítiques lingüístiques, planificació, normalització, ensenyament, immersió, funció i rol dels mitjans, aprenentatge, paper de les institucions públiques...

E. B.: *Has estat un dels iniciadors de la demolingüística amb l'anàlisi i explotació dels censos lingüístics. Com es poden millorar?*

M. R.: Els censos lingüístics, com moltíssimes enquestes —sociolingüístiques i no—, tenen una flaca que relativitza molt la significació dels resultats i de la qual no sempre som prou conscients. La informació que ens donen té un component molt elevat de subjectivitat. Són dades declarades, no observades directament ni constatades. Amb això no dic que la informació fornida pels censos lingüístics no sigui útil, verídica, vàlida. És limitada perquè en la majoria dels casos es basa en preguntes d'opinió més que en fets objectius. A favor de la credibilitat dels censos se sol invocar que, a diferència de les enquestes, les dades provenen de tota la població estudiada i no de mostres més o menys representatives, però parcials per definició. Tot i admetent aquesta globalitat, potser cal recordar que sol ser una sola persona —teòricament el cap de casa— qui respon per tota la resta de la família, llar o grup de convivència. Per tant, l'informant és un filtre més a través del qual es vehicula tota la informació referent a la resta d'individus del grup.

Malgrat aquestes dues i altres possibles febleses, la informació fornida pels censos lingüístics pot tenir un grau elevat de fiabilitat. I això per dues raons, com a mínim. Si no es demostra el contrari, hem de suposar, d'entrada, que les respostes dels informants o censats corresponen a la realitat tal com ells la perceben. Això no dispensa d'analitzar la possible existència de factors causants de desviacions o biaixos.

Una altra raó a favor de la fiabilitat dels censos es podria formular així: les desviacions produïdes per circumstàncies purament aleatòries tendeixen a compensar-se quan la població censada és molt nombrosa. Malgrat aquestes raons a favor de la fiabilitat dels censos lingüístics, la precaució en la recepció i interpretació dels resultats no és mai poca.

Com es poden millorar? Entre moltes d'altres, jo aventuraria tres principals línies de millora. En primer lloc, perfeccionar la formulació conceptual i textual de les preguntes. En aquest punt s'ha avançat considerablement. Tots plegats hem après, per exemple, a filar prim en els conceptes de *llengua materna*, *llengua familiar*, *llengua habitual*, *llengua primera*, *llengua d'origen...* o a distingir *llengua coneguda* i *llengua usada...*, o a definir amb claredat *objectivable* les habilitats de comprensió, parla, lectura i escriptura. No insisteixo en aquest punt perquè crec que en els cercles professionals ha millorat molt la precisió en els conceptes i els termes utilitzats. En segon lloc, caldria assolir molt més rigor en la recollida de la informació. Aquest és un aspecte primordial al qual a vegades no es dóna prou relleu, resta a l'ombra del contingut de les preguntes i la tabulació dels resultats. No cal comentar més els vergonyosos desastres ocorreguts en aquest punt en el cens de 2001, però sí que voldria insistir en la necessitat d'actuar amb el màxim rigor tant si la recollida d'informació es fa directament per part de l'organisme oficial responsable del cens, com si es deixa en mans

d'empreses subcontractades. Només posaré un exemple. Passa sovint que els agents censals, per guanyar temps o perquè no hi ha la persona més capacitada per donar les respostes, deixen el qüestionari a les llars i el passen a recollir complimentat uns dies després. Aquesta manera de procedir pot ser una font d'inexactituds i fins d'errors. No insistirem mai prou en la necessitat de formar els agents i els seus suplents, i de controlar de prop la seva comesa. En tercer lloc, caldria introduir en els qüestionaris —in-sisteixo, de passada, que solen ser massa llargs— alguna pregunta, observació o dada rigorosament objectivable com, per exemple, la llengua en què s'ha iniciat el contacte i la utilitzada en les respostes.

En una entrevista com aquesta no podem entrar en aspectes més tècnics referents a les suplències d'entrevistats, tabulació i explotació de dades. Només una observació final: la construcció i manteniment de sèries històriques, útil i recomanable, no hauria de constituir mai una camisa de força que dificulti o impedeixi el perfeccionament dels continguts i de les tècniques d'obtenció de la informació.

E. B.: *La força homogeneïtzadora de l'economia de mercat, que abans se solia anomenar capitalista, afecta les llengües. Has observat un domini gran del castellà en l'economia?*
 M. R.: El domini del castellà escrit en el món econòmic català ha estat i continua sent absolutament abassegador. Cosa que no passa en l'oral. És una herència, molt vinculada a la imposició secular del castellà a l'Estat espanyol, però també a la unitat de legislació i de mercat. I a la presència increïblement efectiva i respectada de castellanoparlants en els cercles econòmics de tot nivell. Deixant de costat les motivacions ideològiques indubtablement existents i operants amb més freqüència de la que sembla, i les purament rutinàries, per a les empreses, tant catalanes com forasteres, el respecte a les diferents llengües existents dintre l'Estat és percebut com una complicació que fa més nosa que servei i representa un cost addicional. Encara que no sempre sigui així. Per això, ara que ja no és obligatori, n'hi ha tantes que han optat exclusivament o primordial per l'espanyol tant en la comptabilitat interna, com en la denominació i informació continguda en els productes i serveis, com en les relacions escrites amb proveïdors i clients. En un grau menys accentuat, també en la publicitat. He utilitzat més amunt l'adjectiu *abassegador* perquè la situació és realment extrema en molts sectors. Com s'explica, per exemple, que cap laboratori farmacèutic de tants com n'hi ha a Catalunya no afegeixi el català o altres llengües hispàniques minoritzades a les instruccions que acompanyen tot medicament? Els fabricants de tota mena de maquinària fan el mateix. I no acabaríem.

No obstant tot això, hi ha experiències consolidades que mostren que altres vies són possibles. Moltes caixes d'estalvi catalanes en són un exemple amb la catalanització, si més no parcial, de la majoria dels seus productes, serveis i publicitat. També hi ha altres empreses que han abdicat del monolingüisme tradicional espanyol. Tinc al cap, per exemple, algunes companyies de distribució. N'hi ha una de catalana ben florent i expansiva que va optar des de l'inici ja fa anys exclusivament pel català en l'etiquetatge dels seus productes, publicitat, megafonia, etc., i una de basca que practica l'ús escrit de les quatre llengües de l'estat en la denominació de tots els seus productes. Això

mostra que hi ha diferents camins oberts, però no impedeix que tant a Catalunya com, no cal dir-ho, a la resta d'Espanya l'activitat econòmica continuï sent, si més no en la llengua formal i escrita, un dels bastions més practicants i difusors del monolingüisme espanyol.

No voldria acabar aquesta resposta sense subratllar l'extrema transcendència que té el món econòmic per a la normalització d'una llengua.

E. B.: *Què es pot fer per capgirar aquesta tendència? Subvencionant, com amb la indústria editorial escandinava? Intervenint com en la Llei del cinema?*

M. R.: La pressió ambiental exterior i interior a favor del castellà és tan forta i consolidada que es fa difícil imaginar mesures concretes i eficaces per contrarestar-la. Crec que poden venir principalment per dues vies: la pressió de clients i consumidors i l'acció de govern. En una economia de mercat com la nostra, la primera és la més eficaç, però sovint la més difícil de congriar. Quan una empresa, tant catalana com espanyola, arriba a la conclusió que l'ús del català pot fer augmentar la clientela consumidora dels seus productes o serveis, serà molt fàcil que superi rutines i minoritzi obstacles o inconvenients. Per si no hi havia ja prou exemples, ara en tenim un altre de ben eloqüent en l'edició catalana de *La Vanguardia*. En els països d'economia capitalista el mercat és una força potentíssima que pot tenir una incidència lingüística tan insospitada com poc estudiada. El problema és que el consumidor català de béns i de serveis, a diferència del flamenc, per exemple, i de molts d'altres, rarament o minoritàriament sol col·locar la llengua entre els criteris de preferència i de selecció. Dit d'una altra manera, no mostra gaire sensibilitat lingüística quan compra productes i serveis. Desvetllar aquesta sensibilitat seria donar un pas endavant de proporcions incalculables. Però no resulta fàcil imaginar què es podria fer per desvetllar-la o augmentar-la. No sé si és imaginable als Països Catalans una campanya com la que havia presenciat a Bèlgica els anys cinquanta i seixanta expressada en un eslògan que deia «Compreu flamenc». No deixa de ser simptomàtic que més d'una vegada aquests darrers vint anys a la resta d'Espanya s'han fet campanyes de boicot als productes catalans —etiquetats gairebé sempre només en espanyol—, però, que jo sàpiga, mai a Catalunya se n'ha fet cap a la inversa. Només recordo alguna acció esporàdica de protesta contra algun comportament, declaració o publicitat d'empreses concretes. Protestes que, per cert, es van mostrar força eficaces.

Deixa'm fer una darrera observació en aquest punt. No podem oblidar que la llengua marcada està en condicions d'inferioritat respecte a la no marcada. La protesta d'un espectador o comprador que no entén o no vol entendre el català sol ser més eficaç prop de l'exhibidor de cinema o el venedor comercial que no pas a la inversa. De la mateixa manera que, en certes ocasions o ambients, parlar en català és considerat de poca educació més fàcilment que fer-ho en castellà en la mateixa situació.

Pel que fa a l'acció de govern, reconec que resulten ingrates les imposicions i les sancions, malgrat la seva legitimitat i fins i tot conveniència en alguns casos. Aquí també pesa molt la famosa distinció del Cercle Lingüístic de Praga, entre llengües marcades i no marcades, a què m'he referit abans. Especialment en el marc estatal

actual, imposar o afavorir l'espanyol no sol suscitar el mateix rebuig que fer-ho amb qualsevol altra llengua cooficial de l'Estat. Però és que, a més a més, i aquest és un factor d'un pes psicològic i mediàtic molt considerable, qualsevol iniciativa d'un govern autonòmic dels Països Catalans i molt en particular de Catalunya, que comporti la més mínima exigència impositiva del català, té un ressò advers immediat absolutament desproporcionat a la resta d'Espanya, i més concretament a la seva capital; és vist i proclamat com un abús i un atac injust a la llengua espanyola, a la igualtat dels espanyols i a la «unidad nacional». Aquesta pressió feixuga i constant contra una política lingüística afavoridora o mínimament impositiva del català —incomparablement més benigna que la que practiquen la immensa majoria d'estats del món— seria molt més suportable i probablement força menys intensa si Catalunya o els Països Catalans fossin un estat sobirà.

Ateses totes aquestes circumstàncies i sense renunciar a les polítiques impositives quan no hi hagi cap més recurs per evitar la marginació severa del català en àmbits concrets, jo sóc partidari de prioritzar tant com es pugui l'acció pública incentivadora, estimuladora, compensatòria. Per la via de les subvencions, quan es tracti de necessitats lingüístiques col·lectives bàsiques, però també per la de les exempcions, sense oblidar els estímuls i premis no directament o primordialment econòmics.

E. B.: *Molts al·lòctons (noves migracions, del primer o del tercer món) adopten el castellà com a llengua de relació quan arriben a Catalunya. Com es podria aconseguir que aprenguessin i usessin el català?*

M. R.: El tema de la immigració no catalanoparlant és una qüestió crucial per a Catalunya i la resta de terres catalanes, on el creixement vegetatiu és i ha estat endèmicament tan baix i el demogràfic global tan alt. Onades intenses d'immigració com les que s'han produït a intervals relativament freqüents aquest darrer segle han de tenir forçosament una incidència notable en la situació i evolució de la llengua del país d'arribada ja prou afeblida en altres flancs.

Potser cal recordar, primer de tot, alguns factors fortament condicionants de la situació actual. Només hi faré una al·lusió ràpida per emmarcar el tema. Secularment l'espanyol ha estat la llengua imposada o àmpliament dominant als països catalans de l'Estat espanyol, i la preferent, quan no l'única, dels organismes i administracions estatals, mentre que el català ha estat la llengua marginada i sovint proscriu. Tot això ha fet que de bon grat o per força els catalanoparlants s'acostumessin tradicionalment a renunciar a l'ús de la seva llengua a favor de l'espanyol davant persones no catalanoparlants, fins a l'extrem de considerar aquest ús una desconsideració quan no una mostra de mala educació. Aquesta mentalitat encara dura en àmplies capes de la societat catalana i espanyola amb conseqüències ben negatives per a la llengua del país. Encara hi ha més condicionants de la situació. El coneixement de l'espanyol és constitucionalment obligatori i socialment necessari dintre i fora de les terres catalanes. Actualment, la societat catalana receptora d'immigració no disposa dels instruments de control d'entrada i d'intervenció com tenen altres comunitats lingüístiques menys sotmeses, carència que s'agreuja pel fet que algunes polítiques públiques d'integració

lingüística aplicades pels governs autonòmics o en projecte avançat d'establiment estan amenaçades per l'espasa de Dàmocles de la legislació i els tribunals espanyols. Una darrera dada encara: una quarta part dels al·lòctons recents són hispanoparlants i ho eren la pràctica totalitat dels arribats el segle passat fins ben entrats els anys vuitanta. Ateses totes aquestes circumstàncies, és lògic que sigui molt alt el risc que l'espanyol esdevingui la llengua franca, tant entre al·lòctons i autòctons com entre immigrants d'expressió lingüística diferent. En realitat no és un risc, sinó un fet força generalitzat avui, especialment en medis urbans.

Es fa molt difícil imaginar mètodes eficients de modificar dinàmiques comunicatives com aquesta. No basta la simple extensió del coneixement del català si no s'opera una modificació substancial dels usos lingüístics. Hauríem d'aconseguir que el coneixement i l'ús del català fossin pràcticament necessaris o, almenys, molt útils per viure i desenvolupar-se a Catalunya. Aquest objectiu no es pot assolir només amb accions o mesures de tipus públic o institucional, per importants i variades que puguin ser. Es tracta d'un horitzó o un escenari només albirable si els catalanoparlants parlessin habitualment català amb els al·lòctons en tots els àmbits de la vida social. I això no sé com es pot aconseguir. De moment, n'estem molt lluny. Per tant, la primera cosa que s'ha de fer o continuar fent és conscienciar, a través de tots els mitjans possibles, els catalans per tal que no abdiquin de parlar la seva llengua. Només així l'aprendran els seus interlocutors al·lòctons. Caldria una intensa i prolongada campanya que fes arribar a les grans audiències eslògans com alguns que he vist a centres del Consorci de Normalització o que apliquéssim al terreny lingüístic aquella frase tan popular i exitosa fa uns quants anys a França a favor dels immigrants *Touche pas mon pote*, que podríem traduir com *Pobre de tu que emprenyis el meu company*.

D'accions més concretes, n'hi poden haver moltes si hi ha voluntat política, col·lectiva i individual, d'aproximar els immigrants a la realitat catalana. I d'experiències no en falten. Parteixo de la convicció que l'acció més bàsica deu ser fomentar les oportunitats d'ascensió social dels nouvinguts i dels seus fills, no només perquè és de justícia, sinó també perquè la integració social és una condició gairebé *sine qua non* de la integració lingüística. No cal subratllar el paper primordial de l'escola, en primer lloc, però també del municipi, l'associacionisme de tot tipus i altres institucions. Evitar tant com sigui possible la concentració física i social d'al·lòctons o, dit en positiu, fomentar la convivència i la participació dels nouvinguts i les seves associacions en la vida local, cívica, laboral, lúdica, política, cultural... de les comunitats on s'han instal·lat. El coneixement del català parlat hauria de ser un requisit indispensable per accedir a tota feina en contacte amb el públic i, un mèrit, en qualssevol altres sol·licituds d'ocupació.

E. B.: *Vas ser coordinador de l'àrea de sociologia de la llengua del Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana 1986. Quin balanç fas de la teva àrea, uns quants anys després?*

M. R.: Va ser una àrea molt rica però molt heterogènia, la de la sociologia de la llengua. Cinc conferències plenàries, una cinquantena de comunicacions agrupades en nou àmbits, tres seminaris i tres tallers, nombrosos col·loquis sectorials i debats específics,

a més de tres concorregudes taules rodones generals obertes al gran públic constitueixen un volum molt considerable d'aportació. L'heterogeneïtat de temes, enfocaments, metodologies i tècniques fa molt difícil un balanç vint-i-cinc anys després. Tot el Segon Congrés, i l'àrea que jo coordinava potser encara més, respirava aquella actitud militant de què parlava a propòsit de la recerca sociolingüística catalana. Era l'any 1986, en plena efervescència de la recuperació política i cultural després de la interminable plantofada franquista i als inicis de la democràcia. L'aire que s'hi respirava era de molta preocupació per la situació social de la llengua, però també de fonda esperança. Feia dos anys llargs que havia estat promulgada a Catalunya la Llei de normalització lingüística aprovada unànimement pel Parlament, i encara no en feia un que havien entrat en vigor els preceptes ajornats d'aquella Llei.

Ara, vint-i-cinc anys després, no s'han pas assolit els objectius que en aquell moment semblaven abastables a mitjà termini. Ha continuat l'animadversió secular, política, social i administrativa als i dels estats espanyol i francès contra el català. Recentment, fins i tot s'ha incrementat a l'Estat espanyol. Els anys transcorreguts han confirmat una altra de les conclusions generals en què s'afirmava que ni la millora del marc legal ni l'augment del coneixement no són suficients per a la normalització, si no van acompanyats per l'increment de l'ús social. Malgrat algunes millores importants sectorials i un augment notori del coneixement, l'ús habitual i familiar del català entre la població més aviat ha anat disminuint, val a dir que en grau força diferent segons els llocs. A aquesta evolució hi deu haver contribuït un fenomen relativament nou d'una envergadura no prevista en el Segon Congrés. Em refereixo a l'augment espectacular de la immigració no espanyola. En el llenguatge del Congrés, quan es parlava d'immigració es feia referència essencialment a la immigració provinent de l'Espanya no catalanoparlant produïda de manera galopant de 1950 a 1975. A partir d'aquesta darrera data, el flux provinent de terres espanyoles disminueix notòriament i guanya terreny el lent i parcial procés d'integració lingüística i social dels nousvinguts espanyols al·ludits. Però ben poc després es confirma un altre corrent que, per sorpresa de molts, ha anat creixent de manera espectacular, a Catalunya particularment: la immigració de nacionalitat no espanyola i sobretot no comunitària. En celebrar-se el Congrés, els al·lòctons no espanyols residents a Catalunya equivalien a l'1,7% de tota la població. Aquest col·lectiu supera àmpliament el 17%, cosa que significa força més d'un milió de persones per a moltes de les quals el català no és la llengua d'inserció social al país. Aquest fet deu estar relacionat amb un altre d'àmpliament constatat i lamentat en el Congrés. Em refereixo al costum de la població catalanoparlant d'adreçar-se o de respondre en castellà a qualsevol interlocutor tingut per no catalanoparlant, fenomen que ja hem comentat anteriorment.

L'any del Congrés coincideix amb la data d'entrada de l'Estat espanyol a la Comunitat Econòmica Europea. Aquesta incorporació sempre s'havia vist amb bons ulls des de Catalunya, s'hi veia una garantia de més reconeixement de la seva personalitat i un bon auguri per a la salut de la seva llengua. Al Congrés es respirava plenament aquesta perspectiva esperançada. Dubto que ningú s'imaginés l'eurofrustració o l'eurodesencís que s'han generat després en comprovar el poc profit que fins ara ha fet al català la pertinen-

ça d'Espanya a la Unió Europea, institució que ha adoptat com a pròpies tantes altres llengües, no poques de les quals compten amb menys demografia que la catalana.

No puc enllestir aquesta resposta sense fer una referència mínima a un altre fenomen ja incipient en temps del Congrés i incrementat després: la desmobilització lingüística de certs sectors de la població des que les institucions públiques han anat prenent part en l'intent de consecució de la normalització de la llengua.

E. B.: *Has explicat la situació sociolingüística de Catalunya (junt amb Christine Bierbach 1988)¹ a lectors estrangers. Com caldria fer aquesta tasca pedagògica, per tal de contrapesar les moltes distorsions i difamacions que se'n fan?*

M. R.: Tant en l'àmbit internacional com nacional, crec que la primera providència ha de consistir a dir la veritat, a presentar-nos tal com som. Fora del país molts catalanoparlants solen tenir un comportament anàleg al que hem comentat a propòsit del recurs al castellà davant de no catalanoparlants de l'interior: la renúncia gratuïta o acomplexada a manifestar la nostra veritable identitat. Un fals cosmopolitisme o universalisme ens pot portar a un espanyolisme postís i forçat, a amagar, dissimular o menystenir la condició de catalans. No som prou conscients que prioritzem el passaport i l'Estat per sobre de la comunitat lingüísticocultural, quan justament és aquesta la que primordialment defineix la nostra identitat. Partir de la veritat de manera honesta i desacomplexada és la primera tasca pedagògica a fer. Una vegada estirat aquest fil i establert aquest escenari, resultaran més coherents i comprensibles les explicacions més detallades sobre la complexa i evolutiva realitat catalana. En el supòsit que ens les demanin, és clar, i en el benentès que tampoc cal anar pel món proclamant a tort i a dret la catalanitat. Però també partint del principi que si els catalans no ens donem a conèixer a dintre i a fora de les nostres fronteres, ningú no ens reconeixerà. Aquesta pedagogia de la veritat pot tenir moltíssimes aplicacions en tots els camps. Només posaré dos exemples concrets entre molts altres de possibles. He observat que en els articles d'autors catalans publicats en anglès o en altres llengües no hi sol constar que són traduïts del català. En les presentacions breus, tant orals com escrites, de persones catalanes destacades en els camps més diversos, destinades a un públic allunyat del català, s'hi fa constar molt més sovint el seu origen estatal que lingüístic i cultural, fins al punt d'escriure en espanyol i no en català el seu nom de pila i altres referents biogràfics o geogràfics (Juan, Gerona, Catalunya...). El mateix es pot dir d'entitats, empreses, clubs esportius...

No vull posar fi a aquesta resposta sense referir-me a un altre dels aspectes que poden tenir un alt valor pedagògic. Malgrat la terrible camisa de força que imposen sovint els estats, els països i entitats catalanes haurien de continuar maldant per obrir-se camí en les organitzacions internacionals de tota mena: científiques, econòmiques, professionals, esportives... En aquesta línia mereix, evidentment, una rellevància primordial la presència a la UNESCO.

1. Christine BIERBACH i Modest REIXACH (1988), «Katalonien», a Ulrich AMMON (*et al.*), *Sociolinguistics: An international handbook of the science of language and society*, vol. 3, Berlín, Mouton de Gruyter, p. 1324-1334.